

VOKSEN

uddannelse

Nr. 121 · Juni 2017

FGU-kommentarer

UPGRADE – en vej fremad

Vedholdenhed og læring

Praksisnær undervisning og kunst

VUC

Om regeringsudspillet om den Forberedende Grunduddannelse

Af uddannelseschef Anne Jelsø, KVUC

■ Antallet af unge uden ungdomsuddannelse er for højt, det er ubestrideligt, spørgsmålet er kun, hvad man skal gøre ved det.

Lars Løkkes begrundelse for at samle alle uddannelser er den såkaldte jungle af tilbud, der efter sigende forvirrer og skader de unge og blot får dem til at løbe fra den ene uddannelse til den anden uden at komme ud af stedet. Lad det nu være, at de to største, produktionsskolerne og avu, tilsammen udgør ca. 75% af junglen, som altså ikke kan være så uoverskuelig endda. Resten af junglen udgøres især af EGU, og så er der et større antal små kommunale tilbud.

Denne kommentars sigte er ikke at påpege det lidt besynderlige i at skabe nye uddannelser med

indbyggede behov for nye tilbud, når man har uddannelser, der allerede løfter opgaven, og hovedkritikken mod det eksisterende er for mange uoverskuelige tilbud. Sigtet med denne kommentar er derimod at se på indholdet og opbygningen af uddannelsen.

Vurderingen afhænger fuldstændig af ens ideologiske briller. På den ene side er der mange kloge, spændende og relevante aspekter, som helt sikkert vil være et tiltrængt tilbud til en række unge. På den anden side er der aspekter, som vil besværliggøre eller umuliggøre andet end en fremtid med ufaglært arbejde som eneste perspektiv for de unge, der følger disse linjer, med mindre nogen besinder sig og vedtager noget andet eller modificerer.

FGU, som skal være klar til iværksættelse i regeringsudspillet fra august 2018, deles op i 3 linjer:

1) en almen linje for unge, der ved, at de enten vil på hf eller på en erhvervsuddannelse,

2) en erhvervslinje for de relativt uafklarede unge, der evt. tenderer mod en eud eller mod beskæftigelse og

3) en produktionslinje for unge, der hælder mod beskæftigelse eller en eud. Den samlede uddannelsestid på FGU'en må max være to år, og det er muligt at hoppe fra en linje til den anden. Kommunerne henviser til uddannelsen og har ansvaret for unge op til 25 år.

Der er virkelig gode pædagogiske grundtanker.

Læs i dette nummer

- Om regeringsudspillet om den Forberedende Grunduddannelse..... 2
- Den Forberedende Grunduddannelse i et nordvestjysk perspektiv..... 5
- UPGRADE – et forskningsbaseret uddannelsesprojekt i VUC-regi..... 7
- Sæt fokus på vedholdenhed og styrk kursisternes læring..... 13
- Når praksisnær undervisning bliver en kunst..... 18
- Historien om HF – som nu fylder 50 år.... 20

VOKSENuddannelse

Kong Georgsvej 17, 2950 Vedbæk.
Tlf. og fax 45 89 32 73. E-mail sfa@kvuc.dk
www.vucvoksenuddannelse.dk

Redaktion og layout: Søren Ferslov Andersen (ansv.) og Karen Hedegaard

Udgiver: I/S Voksenuddannelse. Oplag: 1.100

Forside: Nermin Durakovic

Tryk: Kailow Graphic

Deadline for artikler til nr. 122 er den 15. sept. 2017

Undervisningen på alle tre linjer skal være praksisnær og anvendelsesorienteret, der arbejdes projektorienteret og efter uddannelsesplaner, der følges kontinuert op med evalueringer og samtaler, og fagene afsluttes enten med digitale prøver eller med portfolio.

Mange forsøg med denne type forløb de senere år har vist, at det virker. Det virker især for unge, som har vanskeligt ved abstraktioner og alt for åbne opgaver. Desuden tilknyttes den enkelte unge én fast person, som støtter, fastholder og hjælper videre. Man skal blot huske, at kontinuert opfølgning på uddannelsesplaner og skift mellem uddannelserne kræver en høj bemanding af vejledere og lærere, og mange holdskift kræver, at der lige netop er mange hold med mange deltagere, dvs. at der skal være volumen nok til at betale lærerlønninger, lokaler mv.

Men så går det galt med planerne. På den almene linje er 2/3 af undervisningen teori og 1/3 praktik. Det kan endda gå, selvom det er svært at se overgangen fra det praksisnære og anvendelsesorienterede til hf, som forudsætter fx genrekendskab, viden om samfundsfag/historie, grundmatiske metoder og begreber osv., og det har disse unge næppe haft tid til. På de andre linjer er 2/3 praktik, enten i en virksomhed eller på et skoleværksted à la produktionsskolerne og 1/3 er teori, som skal tage udgangspunkt i praktikken.

Hvis man tager konkret udgangspunkt i de to eksempler, regeringsudspillet selv opstiller, bliver konsekvenserne lettere at se. Det første eksempel er en fiktiv Kemal på 21 år, som er i praktik 4 dage om ugen på en maskinfabrik og i FGU den 5. dag, hvor han har dansk, matematik og samfundsfag. Som udspillet skriver: "Kemal kan godt lide at komme tilbage til skolebænken, men han er også glad for, at han kan nøjes med at gå i skole én dag om ugen". Vi får også at vide, at efter 20 uger vil der blive taget stilling til, om han skal på en erhvervsuddannelse, og at det kommer an på hans niveau i dansk og matematik.

Man må gå ud fra, at der snart kommer en reform af EUD-loven, som ophæver det for to år siden indførte adgangskrav om 02-02 i dansk og matematik på 9. klasses niveau.

Kemal har med et semester på 16 uger og 1 skoledag om ugen på 2 år i alt 64 skoledages undervisning i dansk, matematik og samfundsfag. Han var skoletræt, da han startede, og måske var hans niveau ikke lige under 9. klasse, men en del lavere? Der har ganske vist været fremragende eksempler på turboforløb, som har løftet unge på utrolig kort tid, fx Drengeskolen, som Lars Løkke personligt stiftede og har støttet fornemt, eller projekt UPGRADE i Region Hovedstaden og Bornholm, men Kemals navn kunne antyde, at han måske ville have brug for dansk som andetsprog i stedet for dansk, og dette fag nævnes ikke i den linje, han går på.

Turboprojekterne har også netop været projekter, dvs. med speciel og tung ekstrafinansiering og mange mentorer, lærere og coaches involveret. Måske får Kemal en praktikaftale med den maskinfabrik, han arbejder på, og så kan han blive optaget på en erhvervsuddannelse uden 02-02, men han får det svært pga. kvalitetsløftet i alle erhvervsuddannelserne, og hvordan skal han få overgangsniveauerne til hovedforløbet? Hvis Kemal ikke får bestået sine 9. klasses fag, kan han blive ufaglært arbejder bagefter. Han vil nemlig få et kompetencebevis, der giver ham mulighed for ufaglært beskæftigelse, som undervisningsministeren stolt sagde på pressemødet. Ellers er det kommunerne, der skal finde andre tilbud, og så er vi på vej tilbage i junglen igen.

Det næste eksempel er Naja, som deltager i et projekt, hvor der bages brød til hele skolen, dvs. at der arbejdes projektorienteret. Det fremgår, at læreren gennemgår opskriften på brød, og at der ganges op til den nødvendige brødmængde, dvs. at der er et dansk- og matematikfagligt indhold i dagen, om end et meget lille. I dette eksempel er der helt givet op i fremtidsudsigterne, de nævnes end ikke, men det fremgår i linjebeskrivelsen, at også Naja vil få et kompetencebevis, så hun kan blive ufaglært.

Ret skal være ret, dette er et udspil, og når forlignet er der, kommer det i hænderne på ministeriet og formentlig kommunerne og bliver fornuftigt og grundigt gennembearbejdet.

Imidlertid er der en række grundproblemer, der skæmmer allerede nu:

- Når *alle* unge under 25 skal gå på FGU, vil der være en lang række unge, som spilder tiden grusomt, fordi de godt ved, hvad de vil og gerne vil hurtigt videre. De mangler af forskellige grunde mere eller mindre i et eller flere fag, men de klarer det sædvanligvis ret hurtigt på avu på VUC. De har langt bedre af de fleksible muligheder, VUC'erne tilbyder. Hvis de skal på hf, har de brug for den forberedende grundfaglige opbygning, avu giver, og hvis de skal på EUD, skal de have 02-02 i dansk og matematik og ganske ofte også overgangsniveauer til den ønskede EUD i højere niveauer i andre fag. Vi ved også, at når avu og hf er samboende, går flere unge videre på hf, og det er vel ikke at spille tiden eller at miste overblikket i junglen?
- Udspillet indfører en ny forsørgelsestype i stedet for SU til FGU, på niveau med og med samme regelsæt som for produktionsskolerne. SU er p.t. på 6.015 kr om måneden for udeboende over 20 år, og produktionsskoleydelsen er på 1.250 kr om ugen. Her ligger i øvrigt en pæn lille fremtidig besparelse. Desuden bliver man trukket i ydelse time for time, man ikke er til stede.

Det kaldes en incitamentsstruktur, men virker ikke sådan. Unge enlige mødre eller psykisk syge unge er blot to eksempler på grupper, som gerne vil, men som ikke altid er i stand til at deltage i alle timerne, fx når deres børn er syge, eller angsten bliver for voldsom. Hvis de trækkes time for time, bliver der hurtigt så lidt tilbage, at de ikke kan overleve.

I hovedstadsområdet er huslejerne mange steder så høje, at de unge enten har et fritidsjob eller, hvis de ikke kan det fx netop pga sygdom eller børn, tager SU-lån ved siden af. Bliver det nu til kviklån o.l., har vi indbygget en gældsføde i den nye uddannelse, som blot medvirker til at skabe yderligere fattigdom.

Alternativt kan de vel droppe ud af uddannelsen og få sig et ufaglært job.

- Udspillet går ubegribelig let hen over integrationsproblematikken. Unge med anden etnisk baggrund end dansk kan være født og opvokset i Danmark eller være tilkommet siden fødslen. I de fleste tilfælde vil de have fordel af at gå til dansk som andetsprog i stedet for til dansk, men det nævnes kun som en mulighed i den mest ikke-boglige af de tre linjer. Uddannelse er en særdeles vigtig integrationsmotor, men den skal være hensigtsmæssig og tilpasset målgruppen.

Når der nu skal gøres så meget for gruppen uden 9. klasse, hvorfor så ikke tage hensyn til den meget store andel af unge med anden etnisk baggrund? Mange af dem går på avu, enten fordi de kom sent til Danmark og ikke nåede det i folkeskolen, eller fordi de kommer direkte fra en sprogskole og er velbegavede og motiverede og i stand til at suse igennem, eller fordi de kommer fra meget uddannelsesfremmede miljøer og ikke har haft megen støtte hjemmefra.

Og sidst men sandelig ikke mindst: siden Grundtvig har læring og uddannelse været et mantra i Danmark. Vi har været stolte af det, og det har spillet en vigtig rolle i hele opbygningen af velfærdssamfundet. Regeringens udspil i den nuværende undervisningsministers version opererer ganske åbenlyst med, at en lang række unge henvises til ufaglært arbejde, og så k-a-n de da senere videreuddanne sig.

Skal ufaglært arbejde nu opløftes og opkvalificeres ved, at unge, man reelt opgiver efter FGU, får et kvalifikationsbevis, så de kan gøre rent, rydde af bag i kanten eller rulle kabler sammen på en byggeplads? Det er bestemt både socialiserende, disciplinerende og helt enkelt sundt at have arbejde, men ufaglært som livsperspektiv i en periode, hvor alle gode kræfter arbejder på at løfte ufaglærte til faglærte? Et besynderligt skridt tilbage.

Den Forberedende Grunduddannelse i et nordvestjysk perspektiv

Af Gert Sander Jensen,
forstander ved VUC Holstebro-Lemvig-Struer

■ Grundlæggende synes vi, det er godt, at der bliver gjort noget for den svage gruppe af unge mennesker, der mangler en hjælpende hånd for at få deres uddannelse. Vi tror også, at et arbejde kan være godt for nogle af de unge i målgruppen.

Vi ser dog med bekymring på en række aspekter af udspillet og de særdeles u hensigtsmæssige konsekvenser, det kan få – herunder særligt;

- risiko for lukning af mindre enheder – og dermed indsnævring af uddannelses tilbud i yderområder
- gruppen af velfungerende unge voksne tilgodeses ikke i FGU
- gruppen af tosprogede unge synes at være overset
- overgangen fra FGU til anden uddannelse er uvis
- løsninger kan findes i det eksisterende system

Lukning af uddannelses tilbud

Havde regeringsudspillet været virkelighed nu, ville det helt konkret betyde, at holdgennemsnittet i foråret 2017 ville have været 9.1 imod 16 efter gældende regler i vores Struer afdeling. Tilbuddet vil derfor alt andet lige ikke blive udbudt i Struer, hvis regeringsudspillet bliver vedtaget i sin nuværende form.

I Holstebro vil holdgennemsnittet falde fra 21.9 til 14.2 efter de nye regler, men vil med supplement fra Struer være økonomisk muligt at gennemføre.

Det store fald i kursistmængden vil lukke både AVU, HF, FVU og OBU i Struer, da undervisningsstedet ikke kan eksistere uden AVU. Dette er den konkrete, lokale konsekvens, men regnestykket vil se lige sådan ud mange andre steder, og udspillet risikerer dermed væsentligt at indsnævre uddannelsesudbuddet særligt i yderområder.

Velfungerende unge voksne umyndiggøres og hæmmes

Vi har mange kursister under 25 år, især tosprogede, unge forældre og kursister direkte fra arbejdsmarkedet, der ikke har problemer udover manglende adganggrundlag til erhvervsuddannelserne. Disse kursister passer meget godt sammen med de andre målrettede kursister over 24 år - i et rigtigt voksenmiljø og ikke sammen med 16-årige, direkte fra folkeskolen.

En ændring af regeringens forslag i forhold til ovenstående gruppe, kan sikre kursister nok, så Struer afdelingen ikke er lukningstruet.

En adgang til VUC vil, for denne gruppe, endvidere medføre mulighed for at vælge HF enkeltfag sammen med AVU – altså muligheden for blive så dygtige som muligt, samt sikre undervisning i de enkelte fag på rette niveau. Fx matematik på 9. klasse, samtidig med dansk på 10. klasse.

En anden model kan være at lave en uddannelsesparathedsvurdering af kursister over 18 år. Hvis de har behov for ekstra støtte i forbindelse med studiet, skal de på Forberedende Grunduddannelse FGU.

Integrationen af de tosprogede kompromitteres

En yderligere problemstilling er, at den voksende gruppe af tosprogede, kommer til at udgøre ca. 85% af AVU kursisterne, hvilket ikke er hensigtsmæssigt i en integrationsammenhæng.

Færdig med FGU og hvad så?

Hvis en kursist bliver færdig med FGU som

22-årig og dermed har opbrugt de 2 år på FGU, men mangler et E niveau i dansk og matematik for at klare overgangskravene til hovedforløbet i EUD, så bør kursisten kunne gå på VUC, da kursisten jo ellers ikke kan tage erhvervsuddannelsen.

Løsningerne kan findes i det eksisterende system

I regeringsudspillet bruges 3 konkrete (fiktive) kursister til at illustrere, hvordan FGU giver mulighed for en differentieret og målrettet indsats med udgangspunkt i den enkelte. Dette er en god og relevant tilgang – men vi mener ikke, at det er nødvendigt at opbygge et helt nyt system til dette, da de 3 cases lige så godt kunne udspille sig i det eksisterende system.

En løsning af disse udfordringer behøver altså ikke afhænge af en ny selvstændig institution, da det allerede fungerende samarbejde mellem institutionerne kombineret med ændringer i regelgrundlaget kan sikre samme resultat.

Følgende udfordrer i dag et sådant samarbejde;

- Regelgrundlaget for samarbejde mellem produktionsskolerne og VUC, hvor der er en økonomisk udfordring, både med taxameter og elevydelsen.
- En mulighed for kassetænkning i kommunerne

og manglende brug af det ordinære kompetencegivende system.

- Den manglende udbredelse af støttemuligheder til alle i gruppen.

Vi foreslår således, at ovenstående udfordringer løses, så der banes vej for, at de gode tanker og intentioner i udspillet kan udfoldes i det eksisterende system, hvor værdifuld erfaring og viden er opbygget gennem årevis.

Hvis dette ikke er muligt, vil jeg foreslå, at FGU bliver indfaset over en årrække med start 1. januar 2020.

FGU skal starte med at omhandle unge, der fylder 18 år inden den 1. januar 2019. Dette rykkes så med et år af gangen, så det fx den 1. januar 2023 omhandler alle unge, der fylder 21 år osv.

Dette vil sikre en ordentlig proces og gøre, at problemerne med målrettede kursister i FGU ikke bliver et stort problem, da kursisterne jo så løbende kan starte på deres erhvervsuddannelse.

Et andet overgangsproblem gælder de kursister under 25 år, der allerede går på VUC når den nye uddannelse træder i kraft. Det må være naturligt, at de får lov til at gøre deres uddannelse færdig på VUC og ikke skal gennem visitering, evt. flytte til en ny institution eller få nej til at fuldføre uddannelsen.

UPGRADE

– et forskningsbaseret forberedende uddannelsesprojekt i VUC-regi

Af Birgit Smedegård Olesen,
konsulent

Den uddannelsespolitiske situation lige nu

Da KVUC inviterede til afleveringskonference for projekt UPGRADE, var det blandt andet med ordene:

KVUC, Region Hovedstaden og de øvrige parter bag Ugrade håber nu, at de gode erfaringer og effektive værktøjer fra forløbene får en central plads på VUC'ere og i kommunerne.

”Det er åbenlyst, at konceptet kan noget i forhold til at få en udsat målgruppe på sporet af uddannelse. Derfor håber vi, at metoderne og tilgangen kan blive en del af dna'et på VUC'ernes intensive forløb,” forklarer Anita Lindquist, vicerektor på KVUC og primus motor på UPGRADE.

Konferencen fandt sted den 5. april, og på det tidspunkt havde Hermann-ekspertudvalget allerede sidst i februar barslet med en rapport, som

leverede et ret detaljeret forslag til en fremtidig uddannelse for de unge, som ikke har færdiggjort eller er i gang med en ungdomsuddannelse efter grundskolen. Allerede ved fremlæggelsen havde man en fornemmelse af, at det Stefan Hermann fremlagde på udvalgets vegne ikke var noget, der bare skulle lægges i en skuffe, men noget der langt hen ad vejen var afstemt med toneangivende kræfter på forhånd. I maj fulgte regeringens udspil til den nye Forberedende Grunduddannelse, som stort set ligger i fortsættelse af udvalgets anbefalinger.

Forude står endnu de politiske forhandlinger med partierne, og der kan udmærket ske ændringer i det endelige resultat.

Blandt andet derfor har det stadig relevans at udgive denne artikel om et grundigt og vellykket projekt om forberedende uddannelse, projektet ”UPGRADE”.

UPGRADE skal ikke på nogen måde ses som en afløser af AVU, men som et forløb for svage unge, som bruger AVU og FVU i en særlig pædagogisk sammenhæng til at kunne komme videre i en erhvervsuddannelse.

UPGRADE-projektets rammer

Projektet er planlagt og finansieret i fællesskab mellem Region Hovedstaden og de involverede uddannelsesinstitutioner og aktører: VUC'er, jobcentre, UU'er og en enkelt erhvervsskole. Det har kørt i tre år, fra 2013 til 2016 på tre steder: Nordsjælland, Lyngby og Vestegnen. Det har omfattet i alt 13 forløb af enten 7 eller 14 ugers varighed, og 260 unge har været igennem det.

Deltagerne i UPGRADE

KVUC	UU Halsnæs-Hillerød	Jobcenter Halsnæs
VUC Vestegnen	Erhvervsskolen Nordsjælland	Jobcenter Hillerød
Nordsjællands HF & VUC	Jobcenter Høje Taastrup	Jobcenter Gladsaxe
VUC Lyngby	Jobcenter Albertslund	Ungeenheden Gladsaxe
UU-Nord	Jobcenter Rødovre	UU Vestegnen

Videreudviklede to-talskurser

Projektet er et ret ”smalt” projekt, man kan også sige et fokuseret målrettet projekt, en slags udfoldelse af de to-talskurser, som VUC’erne i stort tal har etableret for at hjælpe unge, der ikke havde bestået folkeskolens afgangsprøver i dansk og matematik. Med de nye adgangskrav til erhvervsskolerne om 02 i såvel dansk som matematik for at kunne blive optaget på en erhvervsskole, lå det som en bunden opgave for VUC’erne.

UPGRADE er imidlertid ikke blot og bart et to-talskursus, men et opkvalificeringsforløb, som skal give de unge et mere generelt og holdbart fundament for at gennemføre en ungdomsuddannelse. Man har lagt vægt på, at grundlaget for projektet er forskningsbaseret og har brugt resultater fra KORA, SFI og EVA, som peger på, at de unge i målgruppen har særlig brug for en indsats, der kombinerer individuelle støttefunktioner med pædagogiske redskaber. Derfor har eleverne mentorer og der arbejdes fx med små holdstørrelser og ekstra lærerressourcer.

- *Intensivt:* Forløbene varer 7 eller 14 uger.
- *Individuelt tilrettelagt:* De unge testes, når de starter, så underviserne kender deres styrker og svagheder og kan sætte fokus på de faglige huller, den enkelte unge har.
- *Fokus på fagligt løft i dansk og matematik:* Målet for de unge er at opnå de faglige kvalifikationer, der skal til for at få adgang til erhvervsuddannelserne.
- *Fokus på udvikling af studiekompetencer:* De unge bliver styrket med konkrete kompetencer, som ifølge forskningen er vigtige for at gennemføre undervisning og uddannelse: selvkontrol, engagement, vedholdenhed, social intelligens, taknemmelighed, optimisme og nysgerrighed.
- *Afklaring og vejledning fra UU og jobcenter undervejs:* Brobygningselementer og besøg på erhvervsskoler sikrer afklaring af det videre uddannelsesvalg.

Det brogede kludetæppe af forberedende uddannelser

Det er klart for alle, at de nuværende forberedende uddannelser og forløb udgør et spraglet kludetæppe af mere eller mindre koordinerede tilbud til de unge, som ikke har gået den lige vej fra 9. eller 10. klasse til ungdomsuddannelsessystemet, som til gengæld består af et ret overskueligt billede af erhvervsuddannelser og gymnasiale uddannelser. Gennem årene har man forsøgt sig med forskellige uddannelser ud fra en opfattelse af, at da der er tale om mange forskellige slags unge, ville man nå den størst mulige andel af dem ved at have mange forskellige tilbud.

Enighed om mere sammenhæng i den forberedende uddannelse

Man er nu ret enige i, at der skal skabes større sammenhæng mellem forskellige elementer i de forberedende uddannelser. Der skal tages udgangspunkt i den enkelte unge, der ikke skal forvirres af de mange muligheder, men skal mødes af uddannelseshjælpere, som koordinerer og samarbejder om den enkelte unges videre forløb frem mod en egentlig ungdomsuddannelse.

UPGRADE

Heri trækker UPGRADE på samme hammel som regeringens udspil, ja, man kan sige, at UPGRADE i praksis udfolder en måde, man kan virkeliggøre en forberedende uddannelse, som arbejder med en helhedsorienteret tilgang til den enkelte unges forløb. Helt specifikt kan man pege på, at forløbets anbefalinger direkte kan tænkes ind i regeringsudspillet almen linje.

Samarbejdstrekanten

Fokus er, at den unge skal gøres i stand til at gennemføre målet: en erhvervsuddannelse. Det nødvendige formelle middel for at kunne starte på en erhvervsuddannelse er karakteren 2 i dansk og matematik, men hypotesen hos de erfarne uddannelsesfolk er, at for at kunne fuldføre uddannelsen, kræves en række uformelle personlige kompetencer, som er lige så vigtige. Derfor sammensætter man teams med tre nødvendige aktører: VUC til at

82%
gennemfører
UPGRADE

Rigtig mange af de unge, som vi sender på et UPGRADE- forløb, går videre i uddannelse. Vi ser dem ikke igen.
- Rikke Nyegaard Olesen, sektionsleder for ungeteamet i Hillerød

Jeg er stolt af mig selv i dag. Jeg har ikke altid været så god til at give mig selv komplimenter, men nu siger de andre i klassen, at jeg er god til tingene.
- Annika Andersen, tidligere elev på UPGRADE

varetage de faglige kompetencer, dansk og matematik, UU til at varetage vejledningen af de unge – ikke kun i starten af forløbet, men hele vejen igennem og ind i starten på en erhvervsuddannelse og til at bygge bro til erhvervsuddannelserne og endelig jobcentret, som visiterer deltagerne i forløbet og eventuelt også stiller mentorer til rådighed.

De 5 bærende principper i regeringens udspil

Regeringens udspil opregner 5 bærende principper for undervisningen på den Forberedende Grunduddannelse:

1. *Progression*: løbende fokus på progression i den enkeltes forløb
2. *Kompetencer i dansk og matematik* med mulighed for ordblindeundervisning integreret i undervisningen
3. *Praksisnær undervisning*. Undervisningen skal være praksisbaseret og projektorienteret og tage udgangspunkt i målgruppens behov
4. *Holdfællesskab*. De unge skal opleve at høre til i en gruppe, samtidig med at de hver især skal mødes hvor de er og udfordres på deres evner
5. *Udvikling af personlige og sociale kompetencer*. De unge skal udvikle både personlige og sociale kompetencer sammen med de faglige kompetencer

Man skulle næsten tro, at de, der har udformet regeringens udspil, har taget UPGRADE som model og overført den til sit udspil. Så meget har de to til fælles.

UPGRADES udfoldelse af progression

Progression er en central faktor i UPGRADE. Undervisningen tilrettelægges individuelt efter hver kursists særlige niveau og behov. Ved forløbets

start testes eleven i både dansk og matematik. Der gennemføres tre tests i løbet af forløbet: ved start, midt i forløbet og ved afslutningen. Testene er FVU-prøver. Det er et væsentligt redskab for både elever og lærere. Det giver viden om styrker og svagheder, og det kan man bruge i tilrettelæggelsen af undervisningens indhold.

Eleverne er glade for testene, så de kan se, hvor de rykker. Det skal sammenholdes med den løbende feed back, som eleverne får på deres udvikling.

Holdfællesskab og individuel undervisning

Man kunne tro, at ønsket om på én gang at lave holdundervisning og individualiseret undervisning ville være en umulighed. Det viser sig imidlertid, at UPGRADE i praksis formår at skabe et klasse-sammenhold for eleverne og tilpasse undervisningen til den enkelte elev. Hvordan det kan gøres, kan fx ses i interview med Bjarne Hendrichsen i Voksenuddannelse nr. 120, hvor han redegør for, at hver enkelt har sin egen individuelle uddannelsesplan og får løbende vejledning undervejs. Som han siger, er de unge i målgruppen ofte sarte unge med meget sygdom.

Når undervisningen er individuel, går de aldrig glip af noget undervisning. Den progression, der er tænkt ind i et uddannelsesforløb, kan de følge hele vejen. Fællesskabet opnås ved de fællesaktiviteter, der er som fx kreative fag, motion og fællesarrangementer. Dette kan nemmere lade sig gøre, fordi den undervisning Bjarne Hendrichsen fortæller om, foregår på "Kursustrappen", det tidligere Frederiksberg Daghøjskole.

Det er netop udfoldelsen af, hvordan man på én gang kan lave individualiseret undervisning og holdsammenhold, der er central for forberedende undervisning.

Det generelle indtryk fra evalueringen er, at der lægges vægt på en fælles klasserumskultur, hvor eleverne indgår i grupper og parsamarbejder samtidig med, at de har en individuel uddannelsesplan. Det giver tryghed og trivsel at være accepteret på holdet.

Personlige kompetencer: Et nyt element, PKU

Det er ikke en ny erfaring eller viden, at de unge, som ikke gennemfører en erhvervsuddannelse har problemer med andet end de faglige kompetencer. Man er blevet mere og mere klar over, at en lige så stor barriere kan være de personlige kompetencer.

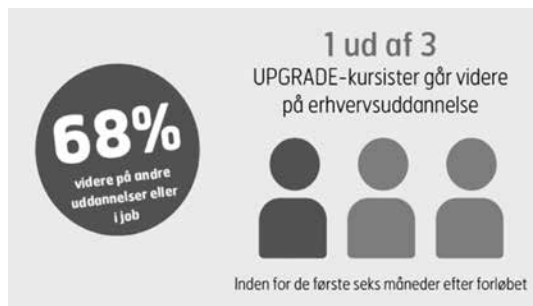
Det kan let blive spekulativt og diffust, men i UPGRADE har man valgt at bruge redskaber fra forskning i positiv psykologi i en version, der kaldes PKU og som består af syv udvalgte kompetencer, der er vigtige for den uddannelsessøgendes mulighed for at kunne gennemføre uddannelse.

De syv kompetencer er: Selvkontrol, Engagement, Vedholdenhed, Social intelligens, Taknemmelighed, Optimisme, Nysgerrighed.

Da det er nyt, at undervisningsforløb lægger sig fast på et bestemt system af personlige kompetencer, som skal være en integreret del af indholdet, er det ikke så mærkeligt, at netop dette er blevet håndteret forskelligt i de forskellige klasser og uddannelsessteder. Ét sted har det været UU, som har varetaget PKU-undervisningen, men de fleste steder har det være søgt integreret i den faglige undervisning og varetaget i et lærersamarbejde. Ikke så mærkeligt er det også det element i projektet, som eleverne har været mest skeptiske overfor, og én af de tre medvirkende VUC'er har udarbejdet deres eget materiale om personlige kompetencer.

Praksisnær undervisning

Den praksisnære undervisning, som regeringens udspil har som ét af de bærende principper, er også et element i UPGRADE i den version som passer med, at fokus er på fagene dansk og matematik. Én af måderne er, at indholdet i de to fag er tilpasset den erhvervsuddannelse, som den enkelte

elev har som mål. Det kan være opgaver og tekster som direkte bruges i den pågældende uddannelse. En anden form for anvendelsesorientering er at bruge elevens interesser som udgangspunkt for eller indhold i undervisningen. Det kan også være PKU-undervisningen, som relateres til elevens personlige stærke og svage sider.

Kompetencer i dansk og matematik

Det er et centralt led i regeringens udspil, at den faglige basis for alle de tre foreslåede linjer er dansk og matematik. I UPGRADE er dette selvfølgelig ekstra tydeligt, da det er et projekt, der fokuserer på almenfaglige kompetencer. Alt efter om der har været tale om et 7-ugers forløb eller et 14-ugers forløb gennemgår eleverne enten FVU eller AVU i dansk og FVU i matematik. Gennemsnittet i afgangsprøverne, som de skal bruge som adgang til en erhvervsuddannelse, er på projektholdene over karakteren 4. Alle elever rykker fagligt i forløbet, mest i matematik, og dem med de dårligste startforudsætninger mest.

UPGRADE sammenlignet med regeringens almene linje

UPGRADE kan som ovenstående i meget høj grad bruges som et eksempel på, hvordan den almene linje kan se ud, hvis regeringen kommer igennem med sit udspil.

Forskningsevaluering af UPGRADE

KORA, Det Nationale Institut for Kommuner og Regioners Analyse og Forskning har evalueret UPGRADE og når frem til følgende resultater og konklusioner.

Gennemførelse og fremmøde

Den gennemsnitlige gennemførelse har været på 82,5%, hvilket anses for rigtig pænt i betragtning af, at elevgruppen anses for at være mere udfordret end ordinære AVU-kursister.

Angående fremmødet danner der sig det mønster, at det er udmærket blandt de elever, som

fuldfører, mens det hurtigt i forløbet er dårligt for dem, som falder fra. Det er måske et tegn på, at visiteringen ikke har været præcis nok.

Resultaterne

Kompetencerne i dansk og matematik forbedres signifikant. Det gælder især i matematik, men også i dansk. Det gælder især for de dårligste, at de rykker mest.

Det har kun været relevant at vurdere eksamensresultaterne for eleverne på Vestegnen, da konceptet har ændret sig for meget undervejs de to andre steder. På Vestegnen opnåede eleverne på tværs af de tre forløb følgende gennemsnitskarakterer: matematik: 4,3. Dansk mundtligt 4,4 og skriftligt 4,2. Det er et resultat, der så rigeligt er tilstrækkeligt til at nå det faglige mål på karakteren 02 for at få adgang til en erhvervsuddannelse.

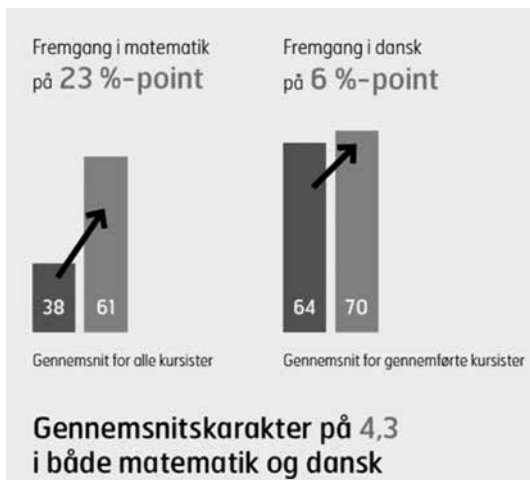
I matematik dumpede eller udeblev mellem 6% og 8% af eleverne, mens det gjaldt for mellem 6% og 13% af eleverne i dansk. Her er de tilsvarende tal for ordinære AVU-hold på G-niveau: 29% i matematik og 20% i dansk. Det kan man godt være stolt af.

Personlige kompetencer

Jeg har ovenfor skrevet, at det ikke var så ligetil med undervisningen i PKU, de personlige kompetencer. Evalueringen viser, at eleverne oplever, at deres personlige kompetencer forbedres. De er ganske vist skeptiske over for PKU-undervisningen, men alligevel peger flere på, at UPGRADE har givet dem et selvtillidsboost og mod på at stille spørgsmål i timerne. De har oplevet et løft i 5 ud af de 7 kompetencer. Det gælder specielt for de følgende fire: selvkontrol, social intelligens, nysgerrighed og optimisme. Derudover en mindre, men dog positiv udvikling i forhold til kompetencen: vedholdenhed.

Overgang til erhvervsuddannelse

Det er også lykkedes at motivere eleverne til at fortsætte på en erhvervsuddannelse: 32% er påbegyndt en erhvervsuddannelse efter 6 måneder. Dette skal vurderes i lyset af, at jobcentret udtaler, at de har visiteret svagere unge, end hvad de oprindeligt

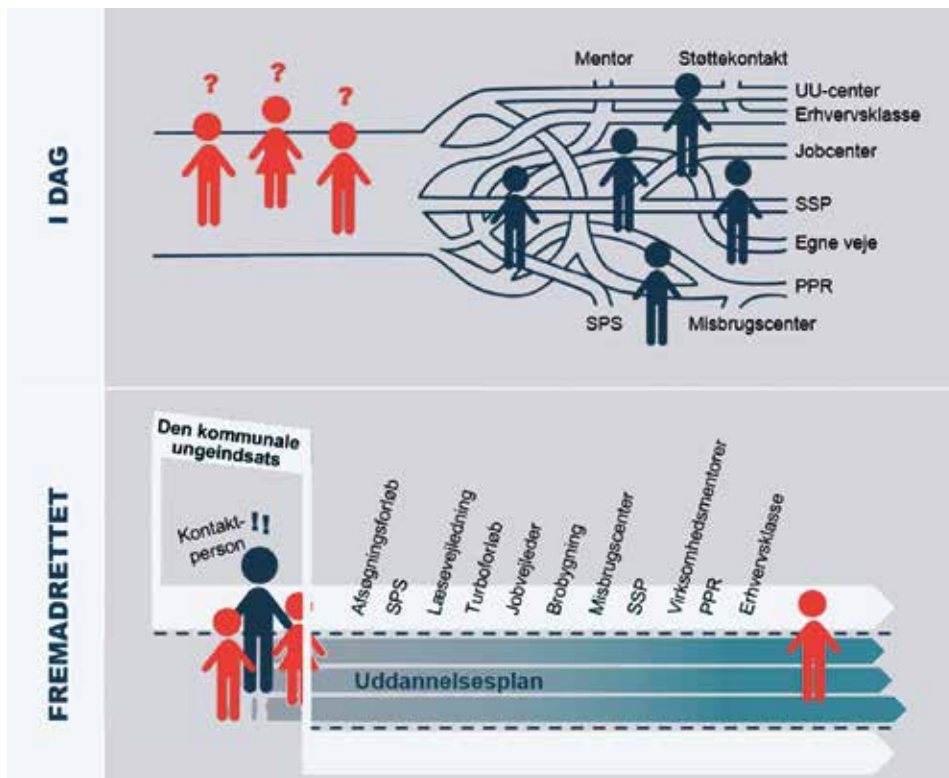

udvælgelseskriterier for målgruppen lægger op til.

For projektparterne er det en succes, at de unge bliver motiverede til at fortsætte i uddannelse eller finde job – uanset hvilken type. Målet er at få de unge ud af offentlig forsørgelse. Den samlede andel af UPGRADE-kursister, der kommer videre i job eller uddannelse er helt oppe på 65–80% i de tre kredse.

Seks anbefalinger til fremtidige indsatser for uddannelse af svage unge

1. *Design uddannelsesforløb til hver enkelt ung.*
Hver enkelt ung skal have et personligt tilrettelagt forløb med vægt på den unges egne ønsker og motivation og på opgaver rettet mod konkrete brancher og erhvervsuddannelser, så uddannelsen bliver anvendelsesorienteret og virkelighedsnær.
2. *Opbyg korte intensive forløb med klare mål og forventninger.*
Der skal stilles klare krav og forventninger til de unge i et fuldt skema i et kort intensivt forløb. Der skal forventningsafstemmes tidligt i en visitationsproces, hvor den unges faglige og personlige kompetencer samtidig bliver afklaret. Lærere og vejledere skal kompetenceudvikles til at undervise netop denne gruppe, så de er klædt godt på til at varetage relationen til de unge.
3. *Målet er at få mindst 02 i dansk og matematik.*
Det intensive forløb skal sikre, at de unge oplever, at de på ret kort tid kan få de nødvendige karakterer, som kan sikre dem adgang til erhvervsuddannelserne. De unge får papir på deres forløb og opnåede niveau.
4. *Der skal også arbejdes med de unges personlige kompetencer.*

Det er ikke nok at kigge på faglig opkvalificering. Der skal også fokus på de studiestrategier og personlige kompetencer, der er afgørende for at gennemføre et uddannelsesforløb. Fx ved at arbejde med de syv konkrete kompetencer: Selvkontrol, engagement, vedholdenhed, social intelligens, taknemmelighed, optimisme og nysgerrighed.

5. *Vis vej til videre uddannelsesmuligheder.*
Det er vigtigt, at de unge undervejs bliver godt introduceret til deres videre uddannelsesmuligheder, fx besøg på erhvervsskoler.
6. *Hvis det skal lykkes for de unge – skal aktørerne om hver enkelt ung samarbejde tæt.*
Jobcentre, uddannelsesvejledninger og VUC'ere skal være gode til at samarbejde for at skabe succes for de enkelte unge. Både om at visitere de unge til de rette forløb, tilrettelægge forløbene og til at aftale klare rollefordelinger og rammer om forløbene.

Andre forløb med forberedende undervisning

UPGRADE er et usædvanligt grundigt og velgennemtænkt projekt. Men der findes i VUC-sektoren mange forskellige vellykkede og gode projekter til

forberedelse af overgangen til ungdomsuddannelser. I de senere år har man vurderet, at de ikke gav tilstrækkeligt gode resultater, og derfor foreligger der nu et nyt regeringsudspil, som ensretter den forberedende uddannelse. I Hermann-ekspertudvalgets rapport er der en tegning, der illustrerer forskellen mellem det nuværende mangfoldige kludetæppe over for udspillet ensrettede forslag.

Jeg ved godt, hvilke af de to forløb jeg ville vælge. Det vil ikke være den ensrettede vej, der giver mindelser til en version af DDR under kommunismen: én kedelig vej overfor den nuværende mangfoldighed. Lars Løkke har sagt, at vi har svigtet de unge med et uoverskueligt system. Men måske er opgaven så stor, at der ikke findes et quick fix, der løser det. Det er svært at forestille sig, at alle de udsatte unge mellem 18 og 25 år skal kunne motiveres til at følge den samme lige vej.

Måske skal man forbedre det, man har, med de forslag, som der er stor enighed om, men fortsætte med at lade forskellige institutioner varetage uddannelserne med den sagkundskab de har opbygget og så forbedre samarbejdet og koordineringen mellem dem, som det fx vises muligt i UPGRADE.

Sæt fokus på vedholdenhed og styrk kursistersnes læring

Af Sia Hovmand Sørensen (shs@eva.dk) og Christina Laugesen (chl@eva.dk), Danmarks Evalueringsinstitut (EVA)

■ Når kursister på VUC skal nå deres læringsmål, kræver det vedholdenhed, fordi læreprocessen tager tid. Med afsæt i et litteraturstudie om vedholdenhed, som vi har lavet på Danmarks Evalueringsinstitut, beskriver vi, hvad der påvirker vedholdenhed, og hvordan lærere kan styrke kursisters vedholdenhed i undervisningen.

Rigtigt mange VUC-lærere oplever, at deres undervisning er udfordret af ustabil fremmøde, frafald og en opgiveness hos kursisterne, når de møder faglige udfordringer. Samtidig har en del kursister et fagligt udgangspunkt, som betyder, at der er lang vej til, at de kan indfri deres drømme og mål med forløbet. De udfordringer gør det oplagt for VUC-lærere at interessere sig for at styrke deres kursisters vedholdenhed.

Alle VUC-kursister har noget, de gerne vil, men det er meget forskelligt, hvor klare mål de har. Nogle har et specifikt mål om at klare en prøve eller eksamen for at opleve, at de kan. Nogle har mere funktionelle mål om at kunne hjælpe børn med lektier, kunne styre et husholdningsbud-

get eller dokumentere deres arbejde. Andre siger mod at kunne tage en uddannelse.

Når en del af kursisterne stopper eller holder pause med undervisningen, før de har nået deres mål, kan det skyldes, at de oplever det som uoverkommeligt at lære nyt eller som svært at forene undervisning med en voksen livssituation. Men hvis de får styrket deres vedholdenhed, er der bedre chancer for de fortsætter med at arbejde hen imod deres mål, til de når det.

Hvad er vedholdenhed?

Vi forstår voksnes vedholdenhed sådan: Vedholdende voksne arbejder med at styrke deres færdigheder, til de har nået deres læringsmål. De deltager i undervisning, så længe de kan. Når de ikke kan deltage i undervisning, arbejder de stadig med at styrke deres færdigheder. De vender tilbage til undervisning, når deres livssituation tillader det. (Bearbejdet efter Comings 2007)

Vedholdenhed styrker læring nu og fremover

Som det fremgår af definitionen (se boks), sætter vi med vedholdenhedsbegrebet fokus på, at et forløb på VUC er en del af en større sammenhæng, hvor VUC-lærerne kan styrke kursisterne i at blive ved med at arbejde hen mod deres egne individuelle læringsmål, også når de ikke længere er på VUC. Med vedholdenhed som fokus skærper vi blikket for, at kursisterne ofte ikke kan følge en lige vej til deres mål og arbejder med at styrke mulighederne for, at de alligevel over tid når deres mål. Den læring som bringer kursisterne frem til deres mål kan ske gennem en lang lige vej, men den kan også ske i flere helt eller delvist gennemførte forløb,

1. Artiklen bygger på Danmarks Evalueringsinstituts projekt om vedholdenhed hos voksne. Den viden, som vi bygger artiklen på, kommer fra et litteraturstudie, der inddrager amerikanske og britiske undersøgelser om vedholdenhed hos voksne, der deltager i undervisning på niveauer, der svarer til FVU, avu og et niveau lidt højere end avu. Vi trækker desuden i litteraturstudiet på en bredere læringspsykologisk litteratur, som bidrager til forklaringen af de forhold, som undersøgelserne viser har betydning for vedholdenhed. Litteraturstudiet og andre produkter om vedholdenhed kan findes på eva.dk/vedholdenhed.

den kan ske i og uden for undervisningssituationer og den kan ske over flere år.

Men arbejdet med vedholdenhed indebærer også gode chancer for at opnå et højere fremmøde og lavere frafald blandt kursisterne i det aktuelle undervisningsforløb, bl.a. fordi det bliver tydeligt for kursisterne, hvordan undervisningen hænger sammen med og er en forudsætning for at nå den enkeltes personlige mål. Arbejdet med at styrke vedholdenhed kan også have en positiv effekt på deltagerens arbejde med den enkelte opgave i forløbet og dermed på læringsudbyttet.

Lærere kan styrke vedholdenhed ved at skabe nye erfaringer med læring

Forskning viser, at de erfaringer, som den voksne har gjort sig med læring, har større betydning for deres vedholdenhed end faktorer, der vedrører den voksnes livssituation, demografiske faktorer og faktorer, der vedrører tilrettelæggelsen af undervisningen.

Lærere har en særlig og vigtig mulighed for at styrke kursisternes vedholdenhed, fordi de i deres møde med kursisterne kan skabe mulighed for, at kursisterne får nye erfaringer med og forståelser af læring. Dette knytter an til et læringssyn, hvor læring ses som en proces, der er afhængig af den lærendes tænkning om læring. Og denne tænkning påvirkes af de relationer og den kontekst, den lærende indgår i. Når kursisterne får nye erfaringer med læring, påvirkes de erfaringskabte forhold, som har betydning for deres vedholdenhed. Særligt tre erfaringskabte forhold har betydning for vedholdenhed: Holdning til uddannelse, mestringsforventninger og forståelse af læringsresultater. Dem vender vi tilbage til om lidt.

Fordi det centrale er kursisternes erfaringer med og forståelser af læring, er arbejdet med vedholdenhed i denne forståelse tæt koblet til det faglige arbejde og finder sted inden for rammerne af undervisningen.

Undervisning af høj fagdidaktisk kvalitet, hvor der bliver anvendt voksenpædagogik og er fokus på at skabe et trygt læringsmiljø, giver et solidt og væsentligt fundament for arbejdet med vedholdenhed. I VUC'ernes arbejde med kursisterne, bliver

der allerede gjort meget, som giver dem nye erfaringer med læring og styrker deres vedholdenhed. Det er med dette gode udgangspunkt, at lærere kan arbejde mere bevidst og systematisk med kursisternes holdning til uddannelse, mestringsforventning og forståelse af læringsresultater og derved styrke vedholdenhed.

Tre forhold påvirker vedholdenhed

Forskningen peger på at voksnes holdning til uddannelse, deres mestringsforventning og forståelse af læringsresultater er tre erfaringskabte forhold, som påvirker vedholdenhed. Den gode nyhed er, at lærere kan arbejde med alle tre forhold ved at bygge oven på det, de allerede gør i undervisningen.

Læs mere om de tre forhold i boksen nedenfor:

Holdning til uddannelse

Kursisternes holdning til uddannelse påvirker vedholdenhed, fordi det er udtryk for en vurdering af, i hvilken grad det nytter at investere ressourcer i uddannelse. Vedholdenhed styrkes, når kursisterne har en oplevelse af, at de bliver bedre ved at deltage i undervisningen og at det, at de bliver bedre hjælper dem på vej mod deres personlige læringsmål. Samtidig har det betydning, at deltagelsen i undervisningen ikke opleves som en gentagelse af tidligere tiders dårlige erfaringer med at gå i skole.

Mestringsforventninger

'Det har jeg aldrig gjort før, så det klarer jeg helt sikkert'. Pippi Langstrømpes ukuelighed er charmerende, men står i skarp kontrast til den forventning, som mange kursister har til om de kan løse boglige opgaver. For mange har erfaring med, at lige meget hvor stor indsats de har tidligere har gjort sig, så ville det boglige arbejde ikke lykkes for dem, og den erfaring følger dem og vil påvirke deres forventninger til, om de kan mestre det denne

gang. Kursister med højere mestringsforventninger ser en større værdi i arbejdet, yder en større indsats, udviser større engagement, er mere udholdende i arbejdet med en opgave - og derfor har de større chancer for at fuldende en opgave succesfuldt.

Forståelse af læringsresultater

'Det er også bare, fordi jeg er en knold til ...'. Der er en del kursister, som forklarer dårlige faglige resultater med, at de som person mangler de evner, der skal til for at lære det nye. Hvis det omvendt går godt, tager de heller ikke æren for det, men tænker måske, at det bare var held eller læreren, der hjalp dem eller gav dem en usædvanlig let opgave. I begge situationer har kursisten ikke en oplevelse af at kunne påvirke resultatet. Vedholdenhed styrkes, når kursisterne får en forståelse af, at læringsresultater ikke hovedsageligt er et udtryk for en medfødt evne og oplever, at de kan påvirke deres resultater ved at anvende lærte strategier og revidere strategier, som ikke slår til.

Tre fokusområder for arbejdet med at styrke vedholdenhed

Vi har i vores analyse af forskningen om vedholdenhed fundet tre områder, man som lærer kan arbejde med for at styrke kursisternes vedholdenhed. De tre områder er individuelle målsætninger, evaluering & feedback og undervisningsdifferentiering. I det følgende uddyber vi, hvordan lærerne konkret kan arbejde med de tre fokusområder i undervisningen.

Individuelle målsætninger:

Sæt ord på målet og vejen dertil

Når kursisterne arbejder for at nå deres individuelle læringsmål og ikke blot de generelle formulerede læringsmål for undervisningen, får de større lyst til at lære nyt og tydeligere forventninger til, hvad de får ud af at investere ressourcer i at lære.

Hvis kursisterne får hjælp til at sætte ord på deres langsigtede mål, kan det derfor have en positiv virkning på deres holdning til uddannelse, det kan styrke deres mestringsforventninger og øge deres indsats i undervisningen. Et langsigtet mål rækker typisk ud over undervisningen på VUC, fx at gennemføre en erhvervsuddannelse eller videregående uddannelse.

Lærere kan hjælpe kursisterne med at nå deres mål ved tale med dem om, hvor vigtigt det er at være vedholdende, og ved at dele det langsigtede mål i mere konkrete og realiserbare delmål. Delmålene er vigtige, fordi det er motiverende for kursisterne at opleve, at de lykkes, at de når et mål. Samtidig kan delmålene også støtte kursisterne i at se værdien af undervisningen her og nu. Et delmål for en FVU-kursist, der på den lange bane gerne vil uddanne sig til tømrer, kan være at få et fritidsjob i et byggemarked. Det mål kan igen nedbrydes til at blive bedre til at læse jobopslag og skrive ansøgninger, som igen kan nedbrydes til faglige mål, som der bliver arbejdet med i undervisningen, og som styrker kursistens læsning eller skrivning.

Det er vigtigt, at kursisterne oplever at blive mødt med overbevisning om, at de kan nå deres mål, da det er en væsentlig kilde til højere mestringsforventninger. Den overbevisning skal de møde fra deres lærere og – hvis læringsmiljøet er trygt nok til det – kan det være en idé at lade kursisterne dele deres mål og overbevise hinanden om at målene er opnåelige. Historier fra eller om tidligere kursisters vej til at realisere deres langsigtede mål kan også være med til at overbevise kursisterne om, at VUC kan hjælpe dem på vej mod deres mål.

Evaluering og feedback:

Vis kursisterne deres faglige progression, og lær dem betydningen af læringsstrategier

Det har stor betydning for kursisternes vedholdenhed, at de oplever, at de bliver bedre. Succesoplevelser styrker kursisternes forventninger til, at de kan klare nye udfordringer og løse bestemte opgaver. Når kursisterne kan se, at de kommer tættere på deres mål, får de større tro på, at det kan beta-

le sig for dem at arbejde hårdt. Når kursisterne oplever progression, vil det altså have en positiv virkning på både deres holdning til uddannelse og deres mestringsforventning.

Kursisterne kan have svært ved at se deres egen progression. Derfor er det vigtigt, at de får hjælp til at se, hvad de har lært, og hvilke færdigheder, som de nu mestrer. Tal gerne med kursisterne om, at progression handler både om konkrete færdigheder og om at blive bedre til at lære.

Et andet forhold, der har stor betydning for kursisters vedholdenhed, er, at de forstår, hvordan de bliver bedre. En del kursister har tidligere fået en oplevelse af at have utilstrækkelige boglige evner. Derfor er det vigtigt, at det bliver klart for kursisterne, at alle kan blive bedre til et fag, hvis de lærer de rette strategier og arbejder længe nok med dem. Det har en positiv virkning på kursisters forståelse af deres læringsresultater, når det igen og igen bliver tydeliggjort for dem, at progression handler om strategier og indsats og ikke om evner.

Når kursisterne lykkes med en opgave, er det vigtigt, at de sammen med læreren undersøger, hvorfor de lykkes, så de kan se, at deres strategi og indsats gør en forskel. Dette kan også have den vigtige virkning, at kursisterne får tillid til, at de strategier, de lærer, hjælper dem. Det giver en tryghed, når kursisterne oplever, at det ikke er lidt tilfældigt, om de kan klare en opgave, men at det hænger sammen med, om de har lært den rette strategi – og når de har det, kan de stole på den.

Når kursisterne har svært ved en opgave, er det vigtigt, at de kan se, at det ikke skyldes, at de "ikke er boglige nok", men at de bare endnu ikke har lært at bruge de rigtige strategier. Det kan også handle om, at kursisterne mangler succesoplevelser med det faglige arbejde og derfor møder opgaven med en forventning om, at de ikke kan klare den.

Det styrker kursisters vedholdenhed, når der kontinuerligt er en dialog om, hvordan de kommer videre mod deres mål. Hvilke læringsstrategier er det, der skal arbejdes med, at kursisterne får udviklet? Hvordan kan de ændre på deres indsats? Hvordan kan der ændres på undervisningssituatio-

nen, så kursisterne får en styrket forventning om, at de kan klare de faglige udfordringer?

Det er en god ide idé at være meget konkret over for kursisterne i forhold til, hvordan de strategier og færdigheder, de er ved at lære, kommer dem til gode på et senere tidspunkt – fx ved at tale om, hvordan det, de lærer nu, matcher kravene til fx læse- eller regnefærdigheder på deres drømmeuddannelse.

Undervisningsdifferentiering:

Skab mening og succeser

Når kursisterne umiddelbart kan se meningen med undervisningen, har det en positiv virkning på deres holdning til uddannelse og dermed deres vedholdenhed. Denne oplevelse af mening kan styrkes ved at relatere undervisningen til kursisters interesser og mål. Når det er muligt, så lad kursisterne være med til at bestemme, hvilke materialer og emner, de vil arbejde med i undervisningen. Det kan være gennem projektorienterede arbejdsformer. Det kan også være ved at relatere arbejdet med de faglige mål til noget, mange kursister gerne vil være bedre til, fx at kunne læse jobopslag og skrive en god ansøgning.

Kursisterne vil også opleve det at lære som mere meningsfuldt, hvis de kan se, hvordan de kan bygge videre på det, de tidligere har lært. Derfor kan det styrke vedholdenhed at tale med kursisterne om, hvordan de tidligere har arbejdet med et fag og hvordan de – måske ubevidst – arbejder med det uden for undervisningen. Undervisningen skal helst tage fat, hvor kursisterne sidst slap og bygge videre på kursisters erfaringer med, hvilke arbejdsformer, der har vist sig at virke godt for dem.

Kursisters mestringsforventning og dermed deres vedholdenhed styrkes gennem succesoplevelser. Det har stor betydning, at kursisterne får mange små succeser i starten af forløbet. Dermed bliver der lagt et fundament for gradvist at stille lidt større udfordringer – som anerkender, at kursisterne gør fremskridt.

Undervisningen kan differentieres både gennem valget af opgaver og gennem de rammer, der er for at løse opgaven; lærerens vejledning, samar-

bejde med andre deltagere, hjælpemidler og den tid, der er til rådighed.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at ikke kun kursisternes faglige niveau har betydning for hvilke opgaver de kan klare. En kursist, der har høje forventninger om at kunne klare en opgave, er parat til større udfordringer end en deltager med lave forventninger til opgaveløsningen – også selvom de er på samme faglige niveau. På samme måde har deltagernes kompetence til at kunne strukturere arbejdet med opgaven og anvende lærte faglige strategier stor betydning for, hvilke udfordringer der giver succesoplevelser.

Vil du vide mere og få flere idéer til at komme i gang?

Du kan læse mere om forskningen om vedholdenhed i EVA's litteraturstudie om vedholdenhed – og

få inspiration, råd og konkrete idéer udviklet af andre lærere til arbejdet med vedholdenhed i det nye inspirationskatalog: Styrk voksnes vedholdenhed. Begge dele kan hentes på eva.dk/vedholdenhed.

Litteratur

- Comings, J.P. 2007: *Persistence: Helping Adult Education Students Reach Their Goals*. Boston: National Center for the Study of Adult Learning and Literacy
- EVA 2016: *Vedholdenhed hos voksne med svage basale færdigheder* – et litteraturstudie

Når praksisnær undervisning bliver (en) kunst

Af Kristina Vinci,
journalist og ansat på HF & VUC FYN

■ På HF & VUC FYN Nyborgs afdeling i Munkebo har man med stor succes gennemført et temabaseret projekt med fokus på praksisnær og tværfaglig undervisning. Det har givet kursisterne "større indsigt" og blod på tanden.

Hvornår er noget hærværk, og hvornår er det gadekunst? Det var spørgsmålet, der sparkede gang i et særligt projekt på VUC i Munkebo. Nogle lettere ubehjælpelige tegninger af mandlige kønsdele og såkaldte tags på forskelligt inventar i byens kun seks måneder gamle multipark havde nemlig bragt sindene i kog hos mange lokale.

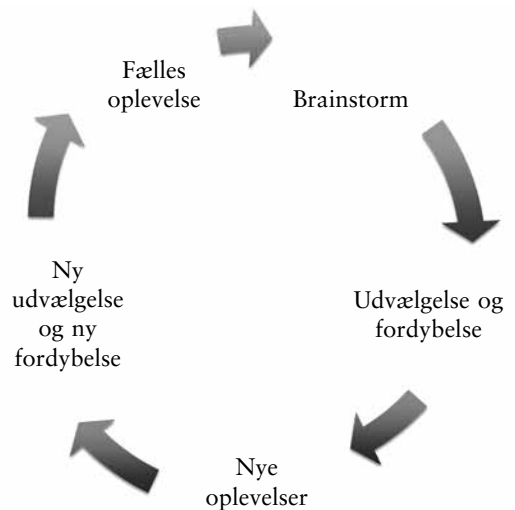
Denne debat kom VUC-underviser Mona Bundgaard for øre, og hun tog derfor spørgsmålet med ind på skolen. Og det var noget, der tændte både undervisere og kursister.

– Det var et chok for dem (kursisterne, red.), at graffiti kunne indeholde budskaber, og det gjorde dem nysgerrige. De fik øjnene op for, at kunsten kan bruges konstruktivt, fortæller Jens Tore Wilsted, som også underviser i Munkebo.

Debatten om gadekunst ramte desuden lige ned i det altid relevante tema 'ungdomskultur', og undviserne besluttede derfor at kaste sig ud i et forløb, der skulle binde praksis og teori sammen – kunst og ungdomskultur.

Med udgangspunkt i Nanna Brink Larsens betragtninger om praksisnær undervisning, kreerede de en ramme, som blev døbt 'den motivationsskabende cirkel'. Her tager projektet udgangspunkt i

en fælles oplevelse, som kursisterne dernæst brainstormer over og får bygget teori på, hvorefter en ny oplevelse bliver tilføjet – og så fremdeles. Til sidst udformer kursisterne et produkt og en fremlæggelse, som samtidig udgør den faglige dokumentation.

Den motivationsskabende cirkel, der har sat rammen for projektet.

Tråde gennem tiden

Denne ramme udmundede i et tværfagligt, eller måske rettere multifagligt, forløb under overskriften 'Herfra min verden går'.

– Vi valgte titlen 'Herfra min verden går', fordi kursisterne har vidt forskellige startsteder, når de kommer her. Men også fordi deres oplevelser og forståelse af verden naturligvis er præget af samfundet, som det ser ud lige nu. Det er vitterligt herfra deres verden går, forklarer Jens Tore Wilsted.

Ligesom overskriften refererer til den 150 år gamle tekst af H.C. Andersen, har projektet trukket tråde tilbage i tiden og ført kursisterne igennem forskellige perioder af dansk litteratur- og samfundshistorie. Især har der været fokus på de seneste 50 års ungdomskultur, idet undviserne ønskede at synliggøre ligheder og kontraster til de udfordringer, unge står overfor i dag.

Kursister og Jens Tore Wilsted i gang med at montere projektets afsluttende produkt på skolens facade. Foto: Tina Nielsen

– De står midt i en helt ny ungdomskultur, der er mere individuel end nogensinde før. Så der er altså en grund til, de synes, det er svært at finde deres plads i livet, siger Jens Tore Wilsted.

Projektets byggesten

Det, der gør projektet særligt, og som adskiller sig fra normal praksis på skolen i Munkebo, er især tre ting: For det første selve den motivationsskabende cirkel, som er med til at fastholde kursisternes interesse og udvikle dem både fagligt og personligt. For det andet det faktum, at projektet er temabaseret, og at temaet, ungdomskultur, derfor har styret indholdet i undervisningen. Og endelig at der er fokus på den praksisnære undervisning hele vejen igennem, som i dette tilfælde er sket ved at lade kunsten være den røde tråd i projektet.

Kursisterne har derfor været rundt i stort set alle afkroge i kunstens verden – lige fra byvandring på jagt efter gadekunst til besøg på etablerede kunstmuseer. Undervejs har de blandt andet været på tekstilworkshop, hvor de skulle producere deres egen kunst i form af broderede budskaber, og afslutningsvis blev der skabt

en kunstinstitution, som nu pryder skolens facade.

Kunsten har således været både udspringspunktet og det bærende element, og netop det har i høj grad været medvirkende til, at projektet blev en succes, mener underviserne.

– Det at arbejde med sine hænder og den kreative proces kan altså noget særligt. Det giver ro og fordybelse, og man får brugt sin viden og sig selv i en ny sammenhæng, siger Mona Bundgaard.

I kraft af temaet og den røde tråd har dansk og billedkunst indgået helt naturligt i forløbet, men matematik, engelsk og andre kursufag har også spillet vigtige roller. For eksempel blev kursisternes matematiske evner sat på prøve, da de skulle lave det afsluttende produkt, idet installationen består af en masse fuglehuse, som kursisterne selv skulle bygge fra bunden. Det blev desuden en øjenåbner for flere i forhold til matematikkens anvendelse i hverdagen.

Ekskursioner øger forståelsen

En anden bæresten for projektet har desuden været udflugterne – de fælles oplevelser.

Kursisterne var blandt andet i Dybbøl, hvor det historiske slag blev vakt til live gennem fortælling, og i Den Fynske Landsby, hvor tidligere tiders livsførelse og markante skel mellem rig og fattig blev visualiseret.

– De ture, vi var på, gjorde, at jeg fik en meget større interesse for tingene. Altså, når vi for eksempel snakkede eller læste om noget i klassen, så kunne man tit tænke, at det var noget, der ikke interesserede en, men når vi så kom ud og så det, så blev det faktisk interessant. Det blev mere spændende og nemmere at forstå, fortæller Ditte Sielemann, som var kursist under forløbet, og uddyber:

– For eksempel da vi var ved Dybbøl Mølle, der var der sådan nogle bakker, og normalt ville jeg sikkert ikke have tænkt så meget mere over det, men Jens var rigtig god til at fortælle, han vidste så meget, og det fangede mig. Så turene var helt sikkert med til at give os større indsigt i tingene.

Et inkluderende fællesskab

I det hele taget var det en helt ny verden, der blev åbnet for Ditte Sielemann ved at starte på VUC. Hendes tidligere skolegang havde nemlig været præget af manglende selvtillid som følge af faglige udfordringer og mobning.

– Jeg var ikke den bedste i skolen, og jeg oplevede at blive ydmyget af lærere. Men her (på VUC, *red.*) er alle lige. Man bliver taget imod som den, man er, og man bliver ikke set ned på, fordi man måske ikke er så god til noget. Her er en helt anden tryghed, og vi har et fællesskab. Vi spiser morgenmad sammen næsten hver morgen, hvor vi snakker om alt muligt – også private ting, fortæller hun.

Tina Nielsen, som er skolemor i Munkebo, genkender billedet og understreger vigtigheden af et inkluderende fællesskab og relationsudvikling som en del af forløbet.

– Vores kursister kommer med vidt forskellige skolebaggrunde og ofte store udfordringer. Det være sig psykisk, socialt eller fysisk. Det stiller store krav til, at vi kan møde dem hver især, hvor de nu end er, så alle oplever, at de har en kapital, der kan veksles. At det, man har med, er værdifuldt, siger Tina Nielsen.

Supervision og samarbejde

Udover at have sat læringsmål for kursisterne satte underviserne også tre 'lærermål', nemlig kollegial supervision, bedst mulig udnyttelse af husets kompetencer samt tværfagligt samarbejde.

– Vi har virkelig mange forskellige kompetencer og personligheder her i huset. Der er en lærer med baggrund i tømrerfaget, en anden med håndarbejde, og vi har nogle, der er meget bogligt funderede. Det var vigtigt at få alles styrker og interesser i spil, for det resulterer i sidste ende i større engagement og udbytte for kursisterne, fortæller Tina Nielsen.

Ligeledes har målet om kollegial supervision været afgørende for forløbets succes. Den løbende

kollegiale sparring har nemlig betydet, at der i højeste grad er blevet løftet i flok, og at ingen har stået alene med en udfordring.

– Vi er ikke bange for at sige, når vi synes, noget er svært, eller hvis noget ikke lige går, sådan som vi havde tænkt. Alle døre til klasse-lokaler og kontorer står altid åbne, og på den måde har jeg en bedre fornemmelse for, hvad de andre går rundt og laver, og så bliver det også nemmere at hjælpe hinanden, forklarer Mona Bundgaard.

Denne åbenhed har medført, at det har været lettere at justere og ændre kurs undervejs i forløbet, hvis noget ikke er lykkedes som forventet. Kursisternes tydelige interesse viste dog underviserne, at de havde fat i noget rigtigt, og det faktum at næsten alle kursister er i job eller uddannelse efter forløbets afslutning, har ligeledes været med til at cementere projektets succes.

Den projektorienterede undervisning fortsætter derfor og er nu blevet en naturlig del af alle forløb på skolen i Munkebo.

Historien om hf – som nu har 50 års fødselsdag

Fra redaktionen

Indledning

Hf var en fantastisk nyskabelse inden for det gymnasiale uddannelsessystem, som skabte nye chance for at træde ind i en verden af uddannelse og udvikling.

Men – først skulle hf udtænkes, besluttes og føres ud i livet. Hf skulle sikre adgang til alle videregående uddannelser, hf skulle være mere fleksibel i fagvalg og arbejdsformer, hf skulle sikre en bredere rekruttering, og hf skulle bryde gymnasiets sociale monopol i adgangen til de videregående uddannelser.

Hf – indhold og kompetence

Indholdsmæssigt var der adskillige forskelle til gymnasiet. Fagrækken var moderniseret, væk var oldtidskundskab og latin, inde var samfundsfag som fællesfag og psykologi som tilvalgsfag. En helt ny struktur i forhold til gymnasiets linje- og grendeling var konceptet med en kerne af centrale fællesfag og derudover en række tilvalgsfag på forskellige niveauer.

Det gav en meget fleksibel struktur, og der var store valgmuligheder i tilvalgene. Den enkelte kunne tone sin hf-eksamen meget forskelligt også med stor vægt af kreative fag. Den indeholdt nyskabelser som den store selvstændige skriftlige opgave. Der blev lagt vægt på tværfaglighed, selvstændigt arbejde, elevmedbestemmelse i valg af emner og gruppearbejde.

Tanken var at den enkelte skulle udvikles til studieegnethed i løbet af uddannelsen og ikke bare modtage en masse kundskaber. Eleverne skulle ikke disciplineres med standpunktskarakterer, men udelukkende vise deres kunnen ved eksamen. Fordi man i betænkningen forudså, at der med den ændrede rekruttering ville være flere kursister med problemer, oprettede man den individuelle studievejledning. I betænkningen siges det, at kursisters hjemmearbejde skal holdes på et minimum, og

der skal være mulighed for at de kan arbejde på skolen med lektierne. Lærerne skal have timer til faglig vejledning og støtte af kursisterne.

Og så var der det særlige ved hf/højere forberedelseksamen, at det – som navnet siger – var en eksamen og ikke en uddannelse. Uddannelsen kunne tages flere steder, og man kunne indstille sig til eksamen uden at have deltaget i undervisning. Ja, grundtanken var at undervisningen var et tilbud som man kunne tage del i hvis man havde behov for det for at forberede sig til eksamen. Uddannelsen skulle opfattes som et forsøg og skulle løbende evalueres og udvikles. Med det sigte oprettede man Statens HF-kursus (nu Frederiksberg HF-kursus) for at have et sted, hvor man havde særlig mulighed for at prioritere og fokusere på denne nye uddannelse.

Hf i modvind – problematisering af uddannelsens og kursisters kompetence

De første år var præget af eufori og pionerånd. Senere blev stemningen omkring hf mere blandet. I 10-året for hf udgav Dansk Pædagogisk Tidsskrift et særnummer om hf, og det mærkes, at hf var udsat for kritik af det faglige niveau.

Forfatterne skrev, at det kunne være svært at opnå studiekompetence og berettede om kursisters mangfoldighed, men konklusionen var stadig at den var ok. De skrev at selvfølgelig kunne en to-årig uddannelse ikke have det samme faglige niveau som en tre-årig, og at det heller aldrig havde været meningen. Den skulle give en solid basis for videregående studier¹. De refererede til undersøgelser der viste, at aftagerne var udmærket tilfredse med hf'erne og vurderede at deres studieegnethed ikke var ringere end studenternes.

I artiklen refereredes debatter om, hvorvidt ”de gode HF’ere var brugt op”. Hertil sagde forfatterne at denne opfattelse baserede sig på en misopfattelse af at den første tid med hf var en guldalder med ældre, modne mennesker der efter

1. Fra artiklen ”Om HF – status og perspektiv” af Ejvind Jensen og Annelise Reiermann i Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1978, Særnummer om HF

at have været ude i erhvervslivet kom tilbage til hf. Det var ikke deres erfaring.

Der opstod flere revner i lakken: flere satte spørgsmålstejn ved hf's kompetence til især de lange videregående uddannelser, mange oplevede, at hf'erne ikke (mere) var de modne og uddannelsesivrige kursister som hf forudsatte, og søgningen gik nedad.

Der er selvfølgelig en forskel mellem de hf'ere der kommer direkte fra grundskolen, og de hf'ere der har været i gang med en anden uddannelse, second-chance-hf'ere. Men der er meget der tyder på at hf'ere ligner hinanden på nogle centrale områder, uanset om det er den ene eller den anden slags. Den fælles sjæl er udtryk for hf'ernes selvopfattelse og omfatter nogle træk som:

De vælger den kortest mulige vej til det de skal bruge, 2 år i stedet for 3 år og færrest mulige tilvalg og fag. De ønsker en uddannelse for voksne, modne, selvstændige mennesker, og de vil ikke vurderes af lærerne – derfor ingen standpunktskarakterer. De kan godt lide projektarbejde, praksisorientering og optimal valgfrihed.

Under disse fælles karakteristika befinder sig meget forskellige kursisttyper, som man gennem årene har forsøgt at rubricere. Sjælen rummer såvel den flittige, arbejdsomme slider – oftest af hunkøn – og fribytteren der forbereder sig så lidt som muligt og regner med, at man til eksamen kan snakke sig fra det. Det er ofte en "han", og han deltager gerne i klassens diskussioner uanset om han kender dagens tekst eller ej. Og så er der alle mellemformerne og nuancerne, for hf'erne er mere indbyrdes forskellige end gymnasieelever – ikke kun aldersmæssigt.

Hf-reformen 2005

I 2003 blev der indgået en bred politisk aftale om en reform af de gymnasiale uddannelser. For hf

betød det (endnu engang), at den generelle studiekompetence bibeholdtes, dog således, at hf'ere kunne supplere deres eksamen med fag på A-niveau som måtte kræves på den valgte videregående uddannelse gennem GSK-systemet. Altså status quo. Det blev i forligsteksten beskrevet sådan at de 3-årige gymnasiale uddannelser og den 2-årige hf er ligeværdige uddannelser med fælles grundlæggende karakteristika for en gymnasial uddannelse for unge.

En løfteparagraf om at "Der oprettes et særligt suppleringsstilbud med 2–3 A-niveau fag, specielt tilrettelagt for hf'ere med henblik på at forbedre deres reelle studiekompetence til lange videregående uddannelser" er ikke blevet realiseret. Det er vist hf'ernes sejlivede sjæl der igen slår til. To års formaliseret uddannelse er nok. Hvad den enkelte kursist har behov for af supplerings skal hun nok selv finde ud af via suppleringsystemet, og det formelle pakkesuppleringsstilbud var der ingen interesse for.

Hf-reformen 2017

Ligesom for 50 år siden er der nu en semesterstruktur, hvor det første semester skal bruges til at eleven afklares i forhold videreuddannelse og valg af fagpakker. Det er præciseret, at hf-uddannelsen er målrettet de korte og mellemlange uddannelser, så principielt er den 2-årige hf's studiekompetence blevet indskrænket.

Men hf'erne kan vælge en udvidet fagpakke i løbet af den 2-årige uddannelse eller supplere tilsvarende. Så den brede studiekompetence kan genskabes – med et par ekstra fag og tilsvarende knofedt. Så vi tror, at hf-uddannelsen stadig er en spændende og sikker vej for de mange, som ender med at foretrække den mere fleksible og individuelle tilrettelæggelse i et studiefællesskab med den bredere rekruttering socialt og aldersmæssigt.

Uddrag af interview med VUC Lederforeningens formand Verner Rylander og næstformand Peter Zinckernagel om HF – 2017

Interviewer: Mener I at reformen lægger op til to forskellige hf-systemer?

Verner: Nej, det mener jeg ikke. HF2 og HFe vil i deres indbyrdes forhold fremadrettet være som i dag. HF2 vil være struktureret og rammesat, hfe vil være super fleksibelt.

Peter: Nej. Virkeligheden er, at hfe og hf2 begge fortsat giver adgang til lange videregående uddannelser og det er vigtigt. De to tilrettelæggelsesformer har forskellige fordele og vil appellere til mennesker i forskellige situationer, og der er fint, synes jeg.

Interviewer: Skal vi fremover tale om, at vi har forskellige ungdomsuddannelser, eller skal vi lægge vægt på, at de fortsat er ligestillede?

Verner: Vi skal understrege, med stor alvor, at HF2 og HFe er ligestillede gymnasiale uddannelser med de 3-årige. En ting er, hvad en uddannelse i sidste ende principielt giver adgang til, noget helt andet er hvad den enkelte kan bruge sig eksamen til. Mange der tager en 3-årig gymnasial uddannelse vil "kun" kunne søge optagelse på et begrænset udvalg af videregående uddannelser pga. optagelseskriterierne på uddannelserne.

Peter: Helt enig. Vi skal bestemt lægge vægt på, at de er ligestillede. Begge veje giver adgang til alle videregående niveauer, og vi skal se det som en fordel, at hf er mere fleksibel.

Interviewer: Bliver der nye muligheder for hf-enkeltfagssystemet i forhold til de mange, som vil tage en overbygning her

Verner: Ja, det må vi forvente. Der vil være en del der først tager overbygningspakken efter endt HF2. Ministerens udmelding omkring SU (at der vil være SU-reglerne for GSK, der kommer til at gælde) vil styrke dette.

Peter: Jeg mener, at det giver mulighed for en mere umiddelbar fortsættelse af et hf-forløb, hvis man i højere grad laver overbygningen med enkeltfag. På den anden side tænker jeg, at GSK fortsat vil spille en væsentlig rolle.

Interviewer: Hvilke styrker kan det give hf-uddannelsen, at vi kan indgå i et samarbejde med professionsuddannelserne

Verner: Vi vil kunne tilbyde en bedre og mere målrettet karriereplanlægning for den enkelte med færre omvalg til følge.

Peter: Vi kan også indgå samarbejder med universiteterne. Jeg ser en stor mulighed her for vores hf-kurser. Vi er i høj grad vant til at tænke næste uddannelse med, når vi gennemfører vores enkeltfagspakker. Den måde at arbejde på kan vi nu udvikle yderligere til gavn for kursisterne.

Interviewer: Hvem er målgruppen for det 2-årige hf fremover?

Verner: Målgruppen er blevet bredere med reformen. I de byer hvor en skole har monopol på HF2 vil de skulle forholde sig til hele bredden i målgruppen. I de byer hvor der er flere udbydere vil der kunne indgås aftale om særlige målgrupper (børn og unge/voksne) til de enkelte institutioner. På HFe vil målgruppen være som i dag

Peter: Forligspartierne har sendt os klar besked: hf2 er for de unge i gymnasialalderen OG de lidt mere voksne. Sådan er loven. Vi har pligt til at optage begge grupper, men vi skal hver for sig gøre op, om vi fortsat skal tænke voksenskole, eller om det skal ændre vores skoler mere grundlæggende.

(Hele interviewet er i Voksenuddannelse nr. 118 og på hjemmesiden vucvoksenuddannelse.dk)

Læs også artiklerne på:
www.vucvoksenuddannelse.dk

- FGU-kommentarer
- UPGRADE – en vej fremad
- Praksisnær undervisning og kunst
- Vedholdenhed og læring